

■ COLUMNA

Renaschan ils Patagons? u Tge dat nova forza a la Rumantschia?

DA JOST FALETT

Reto Caratsch, l'excellent redactor da la NZZ, ha publictà 1949 cun «La renaschentscha dals Patagons» ina analisa subtila e divertenta dals Rumantschs. En furma satirica tracta el il moviment linguistic da la Rumantschia che gieva tschertgond ina nova identitad, cun tut lur fieu intern, ma er cun lur conflicts e dispiras. Per betg offender memia ferm ils pertutgads ha el transferì noss pievelet dalunsch davent, en la Patagonia. Ed el di: «Che müravaglia d'ün pajais, uschè bel ch'ün al pudess parduner perfin il misfat da prodür adüna d'archo novs Patagons, novs dispüttunzs.» Ed unanimamain braman ils Patagons la renaschentscha, da vegnir sin il mund ina segunda giada. «Saro que per s-chivir tschertas bestialitads e strambarias da la prüma vita, u pütost per chat-ter occasiun da's dir auncha pü schimmel e blass, seguond l'adüs da lur discussiuns linguisticas? Chi so?»

Las discussiuns linguisticas han cuntinuà, er las dispiras, dentant han ellas midà cuntegn. En Surselva vegniva dispirà da «de» e «da», en Engiadin'Ota era il «verm da Valsuot» responsabel per la flai-viezza dal puter. Quels conflicts èn oz schanids, remplazads dal cumbat cunter il rumantsch grischun. Per la communicaziun sur ils idioms ora saja il tudestg sa verifitgà – pli gugent tudestg che rumantsch grischun. Uschè sco che ils Indians din: «Ubain che nus pudain duvrar noss linguatgs sco fin qua, u che nus surpigliain l'anglais» – ed il resultat è l'anglais. Nus n'essan damai betg sulets.

La discussiun actuala pertutgant il rg sa concentrescha sin differents aspects:

– **democrazia:** «Il pievel na vul betg rumantsch grischun» vegn ditg e repetì. Interessant è che tut las 39 vischnancas che han savì votar sur dal rg han acceptà quel, la gronda part cun auta maioritad.

– **rumantsch grischun pericli-**

tescha ils idioms: Il puter è flaiivel dapi decennis. I dat clas-sas che nagin scolar na discursa a chasa rumantsch, era sch'i vegn instrui – cun grond engaschament – consequentamain puter.

– **rumantsch grischun sco lingua d'alfabetisaziun?** «Quai na funcziuna betg» vegn argumentà. 39 vischnancas han dentant decidì per rg en scola – e da scolastas e scolasts e dals presidents dals cussegls da scola dudin nus ch'i funcziuna. Per ils uffants saja quai in process natiral – sulet per nus creschids èsi ina midada. Tgi sa, sche scolastas e scolars surmians han dapli dun linguistic?

– **pasch linguistica:** La mediaziun decidida per l'Engiadina stat averta er ad autras regiuns: Il chantun translatescha las parts giavischadas dals meds d'instrucziun ad agen cust e la lingua d'instrucziun resta l'idiom – ina alfabetisaziun en rg n'è betg previsa: N'è quai betg in pass per la pasch linguistica? – In auter exempel: Avant paucs onns ha il departament d'educaziun proponì ina finanziaziun segirada – sur ina incumbensa da prestaziun – per l'instrucziun da rumantsch en las scolas medias. Per tema da periclitare la pasch linguistica en il Grischun triling han ils politichers renunzià. La pasch linguistica è segiramain giavischabla – problematic davent dentant sche per amur da la pasch linguistica

vegnan bloccads projects impurtants, schizunt existenzials.

– **rumantsch grischun na chapin nus betg.** Quai sa constar per singuls plects. L'experientscha en scola mussa dentant che quai èn ils plects ch'ils scolars na chapeschan era betg en lur idiom – il rg ha cuntanschì novs secturs (sco per exempel cun il cudesch tematic «Mammals» che interessescha zunt scolastas e scolars) e stgaffì cun quai neologismes (plect novs). – En las medias vegni per part confundi: L'Engiadinais che na chapescha betg sur-silvan en il radio crai che quai saja rumantsch grischun – e mintga prova da chapientscha mussa che rg vegn chapì pli bain che ils idioms da las autras regiuns.

Entant che nus discutain – quai che è per il mument necessari – datti problems vitals per l'avegnir dal rumantsch en scola. Il gimnasi da Samedan ha gronda difficultad da chattar in(a) scolast(a) da rumantsch. I na dat nagina annunzia. Senza maturitad bilingua a Samedan vegn il puter a schanir a media vista or da las scolas da l'Engiadin'Ota, per mancanza da magisters cun avunda cumpetenza da rumantsch.

Cun la Pro idioms datti nov moviment en la Rumantschia – en tge direcziun vegn pir il futur a mussar. La deviza «enavant en il passà» na vegn betg a bastar. Cun ils idioms ha la Rumantschia pruvà durant decennis. La magistraglia, ils inspecturs, las uniuns linguisticas, il departament han fatg tut lur pussaivel – e tuttina avain nus vis dad ina dumbraziun dal pievel a l'autra: regress. Damain Rumantschas e Rumantschs, damain scolas rumantschas, damain administraziuns comunals rumantschas...

Anc n'èsi betg da vesair co che turnar tar ils idioms duess dar nova forza per far renescher ils Patagons. Er ils idioms dovran sustegn – il rumantsch grischun è dentant daventà in factur impurtant ed indispensable per il moviment rumantsch – quel duai cuntinuar.